

РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОВИННІ БУТИ ВІДКРИТИМИ ДЛЯ ВСІХ

Олександр Марков

Available from: URL: <http://elementy.ru/news?discuss=430618>

Стара система фінансування наукових публікацій, при якій основний тягар витрат лягає на читача, гальмує розвиток науки й суспільства й не відповідає реаліям сьогоdnішнього дня, коли собівартість поширення інформації завдяки інтернету фактично близька до нуля. Журнал Plos Biology опублікував редакційну статтю, присвячену проблемам відкритого доступу (Open Access). Однак у той час як на Заході тисячі високо рейтингових наукових журналів уже функціонують у режимі відкритого доступу, практично всі провідні російські академічні журнали як і раніше недоступні широкому читачеві через непомірно високі передплатні й роздрібні ціни.

Петро Петров у своїй замітці «Російська наука на роздоріжжі» («Елементи», 11.10.2007) висловив думку, що російським ученим слід публікуватися в престижних закордонних виданнях, і висловив співчуття, що «у Росії цим як і раніше зневажають, і багато уважають нормою публікацію своїх результатів винятково у вітчизняних російськомовних журналах».

Це повністю справедливо, якщо дивитися на ситуацію з погляду окремого вченого (з тим уточненням, що багато «вітчизняних російськомовних журналів» у дійсності переводяться на англійську, хоч від цього й не легше — див. нижче). Але з погляду російської науки як цілісної системи ситуація не настільки очевидна. Яка доля чекає нашу науку, якщо всі кваліфіковані вчені будуть публікувати свої праці за кордоном, а російська наукова періодика остаточно перетвориться у відстійник для другосортних статей? На мій погляд, наукова періодика є невід'ємною, необхідною частиною системи національної науки — точно так само, як НДІ й університети. А з ними ситуація хоч і краще, ніж з журналами, але теж не цукор. Для того, щоб робота російського вченого відповідала світовому рівню, у більшості випадків йому доцільно не тільки публікувати свої праці на Заході, але й там університет закінчити, і працювати теж краще на Заході, оскільки там легше з фінансуванням, матеріальним оснащенням, приладами й реактивами, та й наукове оточення до «світового рівня» ближче...

І якщо ми не прагнемо, щоб не тільки російські журнали, але й уся наша наука остаточно перетворилася у відстійник для «учених другого сорту», невдах, що працюють тут тільки тому, що не змогли прилаштуватися на Заході, потрібно не тільки (і не стільки) агітувати вчених пуб-

лікуватися там, скільки піднімати рівень наукової інфраструктури тут. Це, звичайно, набагато складніше, але всі інші шляхи ведуть російську науку тільки до подальшої деградації.

Один простий захід, здатен різко підвищити індекс цитування наукового журналу, а виходить, і віддачу й свідомість роботи вчених, що публікуються в ньому (а з ростом рейтингу журналу неминуче буде рости і якість статей), — один такий захід добре відомий. Це перехід журналу в режим «відкритого доступу» (Open Access).

Світове наукове співтовариство вже цілком усвідомило, що стара система фінансування наукових публікацій, при якій витрати на видання журналу покриваються прибутком від підписки й роздрібного продажу паперових копій або PDF, зжила себе. Стає усе ясніше, що ця система не відповідає сучасним вимогам наукового й суспільного розвитку, більше того, вона суперечить елементарній логіці соціальних відносин і загальноприйнятим етичним нормам. Наприклад, якщо дослідження фінансуються державою, виникає питання: чому суспільство, що оплачує вченим їхню роботу, повинне вдруге платити ще й за те, щоб довідатися про результати цієї роботи? Причому платити навіть не вченим, а видавництвам, комерційні інтереси яких усе більш явно вступають у протиріччя з інтересами науки й суспільства.

У міру того як собівартість поширення інформації, завдяки інтернету й іншим сучасним технологіям, стрімко наближається до нуля, неетичність такої фінансової політики наукових видавництв стає усе очевидніше. Немаловажним фактором є й необхідність розвитку міждисциплінарного обміну науковою інформацією. Він потрібний, зокрема, щоб протидіяти таким небезпечним наслідкам росту наукової спеціалізації, як ізоляція й «замикання в собі» окремих наукових співтовариств, що займаються якоюсь вузькою проблемою. До речі, ця небезпека далеко не завжди усвідомлюється й самими вченими — вузькими фахівцями. Іноді їм починає вдаватися, що інтереси їх вузького гуртка цілком самодостатні, але годує їх навколишній соціум, який має повне моральне право припинити їм фінансування, якщо вони дійсно вважають, що видаваний ними журнал по систематиці губоногих багатоніжок ніхто й ніколи не стане читати, крім членів замкнутого колективу присвячених.

Платний доступ до спеціалізованих журналів, високі передплатні ціни й крихітні тиражі йдуть врозріз із центральною ідеєю й змістом наукового пізнання. Зрештою, для чого існує наука — щоб збагачувати людство знаннями про навколишній світ, або щоб збагачувати ділків-видавців, заради своєї вигоди штучні перешкоди, що зводять, на шляху вільного поширення знань?

Один із самих високо рейтингових біологічних журналів світу, Plos Biology, опублікував редакційну статтю, присвячену проблемам відкритого доступу. Plos Biology, як і всі журнали серії Plos (Public Library of Science), перебуває у відкритому доступі з моменту свого виникнення в 2003 році. Найвищий рейтинг журналу (ім-пакт-фактор 14,1) був досягнутий багато в чому завдяки відкритому доступу.

У статті говориться, що число наукових журналів відкритого доступу росте з неймовірною швидкістю. По відомостях електронного каталогу The Directory of Open Access Journals (<http://www.doaj.org/>), на момент написання обговорюваної статті в Plos (на початку жовтня) існувало 2816 таких журналів. Сьогодні, коли я пишу ці рядки (23 жовтня), їх уже 2879. Крім того, у багатьох журналах традиційного «закритого доступу» уведена можливість для авторів за певну плату робити свої статті «відкритими». Одним з таких журналів є PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA). У цьому журналі ціна «відкритості» становить 1000 доларів за статтю. Автори, що заплатили цю суму, одержують цілком відчутну віддачу. Спеціальне дослідження показало, що «відкриті» статті з PNAS цитуються значно частіше «закритих» — і це незважаючи на те, що більшість пристойних науково-дослідних інститутів оплачує для своїх співробітників доступ до електронних версій усіх статей PNAS.

У журналах відкритого доступу автори звичайно платять за публікацію статті від 500 до 1500 доларів США, у журналах рівня Plos Biology ціни вище — до 2-3 тисяч за статтю. Однак ці витрати для західних учених більш ніж виправдані, оскільки від цитуєності їх публікацій прямо залежить і фінансування їх досліджень (можливість одержання грантів), і наукова кар'єра. Крім того, у більшості випадків платять не самі вчені, а їх грантодавці. Усе більше число організацій і фондів, що фінансують західну науку, не тільки охоче погоджуються оплачувати подібні витрати, але й неодмінною умовою для своїх грантодержувачів ставлять публікацію результатів у відкритому доступі.

У статті, однак, відзначається, що стрімкий вступ світової науки в еру відкритого доступу йде не так як хотілося б. Зокрема, багато непорозумінь виникає через те, що ряд видавництв змішує поняття «Open Access» (відкритий доступ) і «free access» (безкоштовний доступ). У першому

випадку будь-яка людина може не тільки безкоштовно читати наукові статті, але й поширювати їх, копіювати й взагалі використовувати абсолютно будь-яким способом (наприклад, перекладати на інші мови й публікувати в такому виді), не запитуючи дозволу ні в авторів, ні у видавців. Єдина умова — усі похідні матеріали повинні містити посилання на першоджерело. У другому випадку статтю можна тільки читати, якщо ж ви прагнете, наприклад, відтворити у своїй публікації чужий малюнок, то для цього потрібно одержати офіційний дозвіл правовласника — видавця й (або) автора.

Багато журналів, що декларують себе як журнали відкритого доступу, у дійсності є всього лише журналами безкоштовного доступу. Plos наполягає на тому, що дана відмінність — не дрібниця. Можливість вільно читати наукові статті — добре, але не досить. Головне, що заздалегідь не можна передбачити, які можливості дасть у майбутньому відкритий доступ до наукових статей — точно так само, як при створенні Генбанку ніхто не міг передбачити тієї величезної користі для розвитку науки й суспільства, яка відбудеться від надання відкритого доступу до генетичних «текстів».

У порівнянні з відкритим доступом, безкоштовний доступ подібний тому, як якби дитині дали машинку з «Лего», дозволивши на неї дивитися й навіть торкати, але строго заборонивши розбирати або тим більше збирати щось інше із цих деталей.

У статті виражається побоювання, що дії деяких видавництв саме поняття відкритого доступу може бути перекручене. Неприпустимо, щоб видавці, прикривались «модною» вівіскою відкритого доступу, проте вводили якісь обмеження на використання своїх публікацій.

Читаючи статтю, неможливо позбавитись від думок: як далекі їхні проблеми від наших реалій! Російській академічній науці ні безкоштовний, ні тим більше відкритий доступ навіть не снився. Видання практично всіх провідних вітчизняних наукових журналів монополізоване організацією за назвою МАИК «Наука / Інтерперіодика» і видавництвом «Наука». Формально це дві різні організації, між якими існує якийсь поділ функцій, але видавнича політика в них єдина, а діяльність — злагоджена, тому для простоти будемо надалі називати їх просто «Видавець».

Політика «Видавця» начебто навмисно розроблялася для того, щоб максимально обмежити доступ до праць російських учених. По-перше, «Видавець» утримує абсолютно безглузді, фантастично високі ціни на свої журнали. Наприклад, так звана «пільгова» ціна підписки, що поширюється тільки на співробітників інститутів РАН, становить для більшості російськомовних академічних журналів приблизно 800 рублів за один номер. За приблизною оцінкою, за ті гроші,

які «Видавець» вимагає за один номер «Журналу загальної біології» (ЖЗБ), передплатники можуть одержати 10 номерів журналу Nature. Абсурдність розцінок «Видавця» стає ще більш очевидно, якщо врахувати, що в одному номері Nature публікується приблизно в 5 раз більше наукових статей, ніж в ЖЗБ, і статті ці набагато більш високого рівня.

Ціна річної передплати на англomовні версії російських академічних журналів обчислюється чотиризначними сумами в доларах. На кого розраховані ці ціни й на чому взагалі буде «Видавець» свій бізнес? Ці ціни розраховані на ті нечисленні багаті західні бібліотеки, такі як Бібліотека Конгресу США, які вважають справою честі, щоб у них «було усе», у тому числі самі екзотичні й нікому не відомі видання. Для таких бібліотек не має великого значення, заплатити чи за підписку кілька сотень доларів або кілька тисяч.

Ці ціни розраховані також на менш багаті бібліотеки наукових установ, що спеціалізуються на геології, географії, палеонтології, зоології й інших подібних науках, у яких є описові аспекти, що вимагають доступу до певних територій. Зрозуміло, що у вивченні російської флори або російських скам'янілостей наші вчені ще довго будуть залишатися поза конкуренцією, і західні колеги просто змушені читати їхні роботи незалежно від того, як вони ставляться до нашої науки, нашим учених і нашим цінам. «Видавцеві» досить продати всього кілька десятків своїх наддорогих річних підписок, щоб зробити свій маленький бізнес. Те, що інтереси російської науки приносяться в жертву цьому маленькому бізнесу, навряд чи хвилює «Видавця».

До проблем, що хвилюють «Видавця», чи навряд можна віднести й турботу про стан виданих їм журналів. Співробітники редакцій одержують злидарську зарплату (наприклад, завідувач редакції, на якому фактично тримається весь

журнал, одержує від щедрот «Видавця» близько 6000 рублів на місяць «брудними»; наукові редактори — набагато менше). Перекладачі, що працюють на «Видавця», теж одержують гроші (це я знаю по особистому досвіду — одержавши перший «гонорар» за пару перекладених на англійську мову статей, я назавжди зарікся «підробляти» таким способом). Якість паперових версій журналів теж змушує бажати кращого (особливо це стосується ілюстрацій).

Правда, саме останнім часом, схоже, щось почало змінюватись в політиці «Видавця». Так, у вересні електронні версії статей продавалися на сайті «Видавця» за скромною ціною 50 доларів за штуку (за одну статтю, а не за номер журналу!). Однак зараз, коли я зайшов на цей сайт, щоб дати на нього посилання, те з подивом виявив, що статті подешевшали аж у цілих 5 раз і тепер продаються всього по 10 доларів США! Напевно, усі кинулися їх купувати.

Безумовно, такі дикі перегони цін самі по собі доводять, що цінова політика «Видавця» визначається чим завгодно, тільки не розумними економічними, соціальними або науковими факторами.

Чи варто дивуватися, що російські наукові журнали на Заході майже не читають і практично ніколи не цитують? Чи варто дивуватися, що все більше число кваліфікованих учених, відповідно до абсолютно правильних рекомендацій Петра Петрова, намагаються всі свої високоякісні роботи публікувати на Заході, а в наші журнали видають лише тексти «другого сорту»?

На мій погляд, у Росії давно назріла необхідність створення власних англо- або двомовних наукових журналів відкритого доступу. Тільки в такий спосіб можна нарешті позбавити «Видавця» монополії на публікацію праць вітчизняних вчених та зупинити процес деградації російської наукової періодики.